

Simonkay Márton

Határhasználat és folyószabályozás kataszteri térképeken. Egy györsövényházi kisajátítás tanulságai a dualizmus korából*

A *Magyar Néprajzi Lexikon* szerint a határ egy terület határjelekkel megjelölt szegélyvonala, vagy akár maga a lehatárolt terület.¹ A polgári állam kiépülése előtt a települések és az egyes birtokosok számára az évente vagy egy-egy kiemelt ügyben, például örökösödés vagy per esetén megejtett határjárás különleges jelentőséggel bírt, mert megerősítette ezeket a határvonalakat. A modern állami intézmények kiépülésével megtörtént a határjárások államosítása a kataszteri felmérések révén. Ezek végső soron az adóbevételek növelésének céljából rögzítették a terület tulajdonviszonyait és jellemző művelési módját is.

A folyószabályozás az érintett vidékeken a modernizáció mindennapokba való betörésének egyik útja volt. Az államkincstárt és a közjót is szolgálta: az árvízkarok csökkentésével védte az adóalapot jelentő birtokokat, csökkentette a rájuk időről időre fordítandó segélyezési kiadásokat, valamint segítette az ártéri területek művelésbe vonását és a hajózást. Az új medrek és töltések kialakítása komoly műszaki és jogi előkészítést igényelt a mérnöki tervezéstől a kisajátítási eljárásokig. E változások tanulmányozásának egyik lehetséges, de e tekintetben keveset használt forrásai a kataszteri iratok. A jelen tanulmány egy kísérlet arra, hogy megvizsgáljuk, a kataszteri jegyzőkönyvek és térképek segítségével mennyiben alkotható kép a Rába-vidék folyószabályozásának hatásairól, elsősorban a művelési módok változásáról. A szakirodalom toposza, hogy az ármentesített területeken elsősorban szántók jöttek létre,² ennek mikroszintű vizsgálata azonban az Alsó-Rába-vidéken egyelőre nem történt meg. A terület különleges forrásadottsága, hogy a folyószabályozás miatt a dualizmus idején kétszer is felmérték.³

* A tanulmány az MTA–SZTE–ELTE Globalizációtörténeti Kutatócsoport támogatásával készült (a projekt száma: 0322107).

¹ „Határ” szócikk. In: *Magyar Néprajzi Lexikon* 1977.

² Általánosságban: Károlyi 1973: 133.; a Kisalföldön: Filep 2006: 27.

³ Török 2015: 15.

Kisajátítás a Rábcánál

A Fricke-Klucky családnak a Közrét nevű dűlőn fekvő györsövényházi birtokára egy ügyvédi hagyatékban szereplő kisajátítási peranyag irányította a figyelmemet. A kétségbeesett uradalmi gazdatiszt 1888-ban azt írta, hogy a hatalmas, 883 holdas birtoktagot a Rábca új medrével ketté akarják vágni a szabályozók.⁴ A munkálatok az Alsó-Rába-vidék vízrendezésének keretében, az akkor kormánybiztosi irányítással működő Rábaszabályozó Társulat szervezésében 1886-tól 1893-ig tartottak,⁵ Györsövényházat 1889-től 1891-ig érintették.⁶ A kártalanítás összegéről szóló per, habár egészen a Kúriáig jutott, nem hátráltatta érdemben a mederásási munkálatokat, helyette a megelőző alsó szakaszon jelentkező vizenyős talaj lassította azt.⁷ Habár az ügy végkimenetelét a rendelkezésre álló iratokból nem ismerjük, de a felek érvei rávilágítanak néhány fontos kérdésre a szabályozással kapcsolatban.

Az első szempont a föld értébecslésének menete: a kisajátítási törvény alapján a kisajátító vállalat, esetünkben a Rábaszabályozó Társulat független és kompetens szakértőt kellett hogy fogadjon a célra.⁸ Barcza Géza védőügyvéd szerint ez esetünkben mind a társulati kötelékben töltött szolgálati idő, mind pedig a földbecsléshez szükséges mezőgazdasági végzettség tekintetében sérült.⁹ A kúriai beadványban hozzátette: a jogigényük ellen szól, hogy a falu szintén perre menő parasztbirtokosainak társasága már az elsőfokú ítéletbe belenyugodott – szerinte nem engedhették meg magunknak, hogy sokáig pénz nélkül maradjanak.¹⁰ A má-

⁴ Nagy Imre uradalmi gazdatiszt levele Barcza Gézához, Sövényház, 1888. október 8. MNL GyMSM GyL XV. 1 XIV. 2. 19. doboz

⁵ Bővebben lásd: Simonkay 2014.

⁶ *Győri Hírlap* 1889: 2.; 1891.

⁷ 283/1891. Szalacsy Lajos társulati igazgató jelentése Radó Kálmán kormánybiztosnak, 1891. február 9. MNL OL K 198 1. doboz 68. tétel.

⁸ „193. § Mennyiben fogadhatók el alkalmas tanukul [...] a szolgálati személyek a munkaadó mellett, míg ellen szolgálatában állanak; [...] 213. § A szakértőknek azon tulajdonokon felül, melyek a tanukra nézve szükségesek, a megkívántató mű- vagy tárgyismeretekkel is kell birniok.” A polgári perrendtartásról szóló 1868: LIV. tv.

⁹ Barcza Géza özv. Kluckyné Ris Aurélia birtokos nevében írt pizskozata a 3820/1889. győri királyi törvényszéki ítélet fellebbezéséhez, dátum nélkül. MNL GyMSM GyL XV. 1 XIV. 2. 19. doboz. Barcza Géza téti ügyvéd irathagyatékának tételszámozása erősen hiányos, ezért ahol lehetséges, az egyes iratokat dátummal, az intézmények által küldött leveleket keletkeztetési iktatószámukkal hivatkozom.

¹⁰ 432/1890. Barcza Géza özv. Kluckyné Ris Aurélia birtokos nevében írt fellebbezési pizskozata a budapesti királyi ítélőtábla 52382/1889. számú határozatához, dátum nélkül. MNL GyMSM GyL XV. 1 XIV. 2. 19. doboz.

sodik szempont, hogy mi alapján kerül a föld értékelésre: a helyi gazdatiszt úgy vélte, alulértékelés történt, mert csak az utóbbi években kerültek víz alá a kisajátítandó földek, ráadásul korábbi szabályozási munkálatok okozták ezt,¹¹ valamint hogy úgy tudták, 1888 tavaszán elindul a munka, ezért nem vetették be a földet.¹² Az érvelésben nem szerepel, de az éves termést feltehetően az 1888. márciusi árvíz is visszavetette.¹³ Paradox módon eközben a társulati járulékok fizetésekor éppen a földek alulértékelése volt a birtokosok érdeke. Radó Kálmán kormánybiztos ellenérvként mást hozott fel: a korábbi víz borította területek értéke nem csökken, hanem nő a sikeres szabályozás után.¹⁴ A harmadik szempont a kártalanítás jogcíme: mivel az új medervonalnak csupán a töltések közvetlen környezetéig tartó 23 holdas területe szerepelt a kisajátítási tervben, Barcza szerint a birtokok értékcsökkenését, hiába írja elő a vízjogi és a kisajátítási törvény egyaránt,¹⁵ nem a kellő mértékben vették figyelembe. Radó kormánybiztos ezzel szemben a jogi szabályozás igazságtalanságát emelte ki: szenvedhet értékcsökkenést olyan birtokos is, akinek nem sajátítják ki a birtokát.

A felkért szakértők többségének véleménye a vitatott ítélettől legnagyobb mértékben a tagon fekvő majortól elszakított, leendő bal parti földekre építendő új nyári akolnál tért el, amire alig 80 forintot adtak volna a kívánt 1120 helyett.¹⁶ Ez később megvalósult: a folyószabályozásnak köszönhetően egy 10 fő körüli

11 „Csak mióta [...] a Lébeny és Szt. Miklósi határok kozzot [sic!] védgátak emeltettek melyek a sövényházi határban össze folyó hó és eső vizek kifolyását egész terjedelmébe fentartották azóta a szántó földek úgy a rétek töléketesen elvadultak sem szántó sem rétnek nem használhatók és egyenesen a siralom völgyének nevezhetők, különösen a mai helyszínű rajz egész terjedelmébe élénk tárja, a rét és földek használhatatlanságát, s azt hiszem hogy a Rábcza szabályozó társulat ere fekteti a kisajátítási olcso árakat. Mi pedig ragaszkodjunk a mult jobb időkből fent maradt emlékekhez.” Nagy Imre uradalmi gazdatiszt levele Barcza Gézához, Sövényház, 1888. október 8. MNL GyMSM GyL XV. 1 XIV. 2. 19. doboz.

12 Barcza Géza özv. Kluckyné Ris Aurélia birtokos nevében írt pizskozata a 3820/1889. győri királyi törvényszéki ítélet fellebbezéséhez, dátum nélkül. MNL GyMSM GyL XV. 1 XIV. 2. 19. doboz.

13 Gróf Laszberg Rudolf győri alispán 1887. évi jelentése gróf Batthyány Lajos győri főispánnak, 1888. május 7. MNL OL IV. 401.c 8. doboz 113. tétel 13.

14 2120/1889. Radó Kálmán Rábaszabályozó társulati kormánybiztos fellebbezése a győri királyi törvényszék 3820/1889. számú határozatához, Győr, 1889. szeptember 13.; valamint 396/1890. fellebbezés a budapesti királyi ítélőtábla 52382/1889. számú határozatához, Győr, 1890. február 15. MNL GyMSM GyL XV. 1 XIV. 2. 19. doboz.

15 1881: XLI. tv. 23. §; 1885: XXIII. tv. 49. §

16 Barcza Géza özv. Kluckyné Ris Aurélia birtokos nevében írt fellebbezési pizskozata a győri királyi törvényszék 3820/1889. határozatához, dátum nélkül. MNL GyMSM GyL XIV. 2. 19. doboz.

állandó lakosságú¹⁷ pusztá jött létre. Első említése még név nélkül 1894-ből való,¹⁸ az 1898-as helységnévtárban pedig – habár téves azonosítással, de – már Ilonamajorként szerepel, a már régóta létező, korábban Pusztáakol, illetve Borjúakol névre hallgató jobb parti Arankamajor mellett.¹⁹ Az elnevezések kézenfekvő magyarázata, hogy a Fricke házaspár két lányáról nevezte el a régi pusztát Arankamajornak, az újat Ilonamajornak.

Könnyebben jutottak egyezsége az elszakított birtokrészek között tervezett gazdasági híd esetében, ahol az építés helyett végül a Barcza által óhajtott összeg, 8500 forint került kifizetésre.²⁰ A híd azonban nemcsak a társulati mérnököknek, hanem a szomszéd parasztbirtokosoknak is eszébe jutott: 1895-ben az alispánnál kérelmezték egy híd építését, éppen akkor, amikor a falu távolabb fekvő közúti Rábca-hídjának övgerendacseréje miatt egy ideiglenes talphíd állt lejjebb a Ráb-cán.²¹ Az 1908-as adatokat mutató kataszteri térképen pedig már egy fahíd látható az elszakított birtokrészek között (lásd az 1. képen).²²

Győrsövényház nagybirtokosai

A Győrsövényház területének közel felét kitevő egykori jezsuita nagybirtok a bécsi Neuhold családon át 1843-ra két német származású família, a Purglyak és a Risek-Baloghok kezére került: amíg a Purglyak enesei kúriájuk,²³ a Baloghok Győr vármegyei tisztségeik révén a helyi birtokosság részének számíthatták magukat, addig a Baloghok sógora, Ris Antal pozsonyi gyógyszerész volt.²⁴

¹⁷ *Helységnévtár* 1907: 424.

¹⁸ Ad aggeres Rábca. *Schematismus* 1894: 35.; Hancz 2014: 36.

¹⁹ Helytelenül a Purgly család majorjaival, Felső- és Alsószapudpusztával azonosítják őket: *Helységnévtár* 1898: 641. Hancz az Aranka-tévesztést hozza, az Ilonát nem említi. Hancz 2014: 35.

²⁰ Barcza ceruzás megjegyzése a levél hátán: „A hidra – és fentartásra kapunk – 8000 ft. Ha – Komp lenne – 500 frt többet, vagy ha a híd folyóról elengedik. Ez ultimatum.” 1735/1889. Szalacsy Lajos, a Rábaszabályozó Társulat igazgatójának levele Fricke Györgyhöz, Győr, 1889. július 30.; valamint Nyugta a Rábaszabályozó Társulattól felvett 8500 forintról, a 71359/1890. szám alatt miniszterileg jóváhagyott egyezség alapján gazdasági híd építésének mellőzése tárgyában, dátum nélkül MNL GyMSM GyL XV. 1. XIV. 2. 19. doboz.

²¹ Hancz 2014: 41.

²² Győrsövényház kataszteri térképének másolata az 1908. évi mérnöki nyilvántartás szerint, 1910. 3. szelvény. MNL GyMSM GyL XV. 1. Gymk 161.

²³ Hancz 2014: 27.

²⁴ Dominkovits 1994: 117.; Hancz 2014: 8.; „Balogh Kornél” szócikk. In: *Győri Életrajzi Lexikon* 2003.

Ez utóbbiak birtoka fiúörökös híján leányágon öröklődött tovább: Ris Antal lánya, Aurélia (máshol Aranka) Klucky József bécsi orvoshoz, 1848-as forradalmárhoz ment feleségül; lányuk, Klucky Aurélia az osztrák–magyar hadsereg tisztjével, a Hannoveri Királyságból származó Fricke György tábornokkal házassodott össze, aki nyugalomba vonulásakor átvette a birtok ügyeinek igazgatását.²⁵ 1887-ben, özvegy Purgly Sámuelné halála után a Purgly-birtokok felosztásra kerültek, a sövényházi részt legkisebb fia, Purgly Mihály vette át.²⁶ Purgly Mihály és Fricke György a 19. század végén egyaránt a megye húsz leggazdagabbja közé tartozott ezer katasztrális hold feletti sövényházi birtokával és 1500 forintot meghaladó évi jövedelmével,²⁷ a családok nemessége azonban viszonylag új keletű: a Baloghok 1818-ban, a Purglyak 1820-ban kapták kiváltságukat; Fricke György 1879-ben nemes, 1885-ben lovag lett.²⁸

Amíg a Purglyak közvetlenül nem vettek részt a Rábaszabályozó Társulat munkájában, addig Fricke György anyósa meghatalmazottjaként 1888-ban bekerült a véleményező bizottságba, amelynek a társulati autonómiának a testület megszűnését eredményező visszanyeréséig, 1896-ig tagja volt.²⁹ E negyedévenként ülésező testület látta el egyedülként – közgyűlés hiányában – a kormánybiztos és az igazgató által vezérelt munkálatok ellenőrzését.³⁰ Fricke a Győr vármegyei ártérbirtokosság és az igazgató támogatásával került be a bizottságba, annak ellenére, hogy ekkoriban magyarul csak alig tudott³¹ – habár ez egy sváb faluban aligha lehetett probléma, és igyekezett ezen változtatni.³² A tábornok aktívan részt vett a munkában: a huszonnégy tag közül kiemelkedően sok ülésen részt vett, valamint 1888-ban a munkálatokat időközben megsemmisítő (al)bizottság tagjává is választották.³³ Nem volt egyedülálló, hogy a társulat vezetésének egy tagja perben

²⁵ Hancz 2014: 29–30.

²⁶ *Magyar Kastélylexikon* 2007: 107.; Hancz 2014: 27.

²⁷ *Győri Hírlap* 1895 A virilisek jövedelem szerinti névjegyzékében 11. Purgly Mihály, 1949 ft 50 kr; 14. Fricke György, 1647 ft 50 kr. Baross (szerk.) 1893: 257. Purgly Sámuelné 1066 kh., Klucky Aurélia 1114 kh. *Gazdacímtár* 1897: 86–87. Purgly Mihály 1060 kh., Fricke György 1097 kh., mindketten tulajdonosként.

²⁸ Baloghok (Hansenek): Kempelen 1911: 314.; Purglyak: Kempelen 1914: 448.; Rieszig 1908: 441.; Frickéék: Hancz 2014: 30.

²⁹ Szalacsy 1896: 77.

³⁰ Simonkay 2014: 358–360.

³¹ 17/1888. Szalacsy Lajos társulati igazgató levele Radó Kálmán kormánybiztosnak, 1888. január 28. MNL OL K 198 1. doboz 41. tétel.

³² Unokája önéletírásából: Jálisics 2005: 30.; Hancz 2014: 30.

³³ 87/1888. Szalacsy Lajos társulati igazgató levele Radó Kálmán kormánybiztosnak, 1888. március 9. MNL OL K 198 1. doboz 87. tétel.

állt a szervezettel: Cziráky Béla 1896-ban megválasztott elnök több évtizeden át pereskedett a társulattal egy, a kisajátításoknál sokkal fajsúlyosabb ügy, a Kis-Rába torokgátja és malmai kapcsán.³⁴

A földhasználat változása

Fényes Elek a 19. század közepén a tóközi szántókat alacsony értékűnek tartotta, míg a réteket, legelőket kiválónak, kiemelve a szénaeladást, valamint a szarvasmarha mint élelemforrás jelentőségét, ami a legelőhasználat révén – a szántókhoz hasonlóan – ki volt téve az árvizeknek.³⁵ Az állattartás jelentőségére utal a jobbágyság és a földesurak közötti, a közlegelők felét, 528,75 holdat érintő legelőelkülönözési per, amely 1836 és 1847, majd 1852 és 1859 között tartott.³⁶ A kiegyeztetés után az exportra termelő állattenyésztő nagybirtok képét mutatja Fehér Ipoly 1874-es munkája: a Purglyak finom gyapjút előállító juhászatát, valamint a Fricke-Klucky-birtok tejgazdaságát, ahonnan 70–80 svájci tehén tejét vitték a bécsi piacra.³⁷ Ennek központja lehetett a Borjúakolmajor, amelynek a falubeli Purgly- és Fricke-kastéllyal összevethető méretű, közel 1000 négyzetméter alapterületű, kettőskereszt alaprajzú pajta lehetett a központja.³⁸ Népessége – feltehetően az uradalmi cselédség – állandó volt: 1873. évi győri egyházmegyei sematizmus 47 főt jelez,³⁹ míg 1913-ban ötvenen laktak itt.⁴⁰ A tehenészet jó befektetés lehetett: a Rábca-szabályozás után néhány évvel, 1895-ben a Purglyaknál már nem tudunk juhokról, de ugyanitt 157 marhát írtak össze, míg a Fricke-Klucky-birtokon 291-et

³⁴ Simonkay 2020: 77.

³⁵ Fényes 1841: 97–98. Fényes megállapítását alátámasztja, hogy egy 1817-es összeírás szerint a falu határának csupán ötöde volt szántó, és annak is az ötöde volt első osztályú, a többi másod- vagy harmadosztályú volt: *Sövényházi Helység határában található Birtokoknak az 1817dik esztendőben végben vitt individualis mérés szerént való Fel jegyzésit mutató Könyv*. Király György, F. N. Győr Vármegyének Földmérője által 1818. MNL GyMSM GyL VII. 1.e. 33. 165.

³⁶ Az állattartás jelentőségére utal a jobbágyság és a földesurak közötti, a közlegelők felét, 528,75 holdat érintő legelőelkülönözési per, amely 1836 és 1847, majd 1852 és 1859 között tartott. Hancz 2014: 10–11, 22–23.

³⁷ Fehér 1874: 272–274.

³⁸ *Dorf Sövényház in Ungarn Oedenburger-District, 1857*. 9. szelvény, 3310. hrsz. MNL OL S 78 097. téka; *Győrsövényház kataszteri térképének másolata az 1908. évi mérnöki nyilván-tartás szerint, 1910*. 8. szelvény, 1075. hrsz. MNL GyMSM GyL XV. 1. Gymk 161.

³⁹ *Schematismus* 1873: 32.

⁴⁰ *Helységnévtár* 1913: 11.

jegyezték fel.⁴¹ Az istállózás jelentőségét mutatja, hogy az 1. és 2. táblázat adatai alapján nem a viszonylag kis méretű legelők, hanem a rétek adta takarmányozás játszotta a főszerepet az állatok ellátásában.

Az 1857. évi kataszteri térkép egyetlen nem német nyelvű dűlőnévként jelöli a vizsgált területet, a Közréttet. Határai a helyrajzi számok sorrendisége alapján pontosan behatárolhatóak, mellette azonban nem található birtokrészleti jegyzőkönyv, így a Mapire térképgyűjtemény területmérési funkciója segítségével vettem fel a művelési ágak adatait.⁴² Készült emellett 1854-ben is egy kataszteri térkép, ez azonban helyrajzi számokat nem, hanem csak művelési módokat és – az előzőnél jóval bővebb – dűlőnévanyagot tartalmaz.⁴³ A Közrétt itt több, kisebb részre van osztva, amelyek jellegzetessége, hogy a széles rétek kisebb, néhány tíz holdas szántókat vesznek körbe. Valószínűleg a mélyebben fekvő, árvízjárta területek, valamint a szárazabb, magasabb részek optimális hasznosítását láthatjuk:⁴⁴ ezt támasztja alá, hogy az egyik dűlőt Szigetnek nevezik, míg több terület a későbbi térképeken sziget utótagot kapott, valamint a Közréten levő, nem beazonosítható méretű Közréttö nevű terület. A győri levéltári anyag tartalmaz egy dátum nélküli kataszteri községi térképet és mellette művelési ágak szerinti kimutatást: itt a Közrétt Pusztakolmajor néven szerepel. Mivel mind a cím és a táblázatkategóriák, mind pedig a dűlőnevek magyarul szerepelnek rajta, ez valószínűleg a kiegyezés után keletkezett; a Rábca viszont még eredeti folyását követi, ezért dátuma a szabályozás előtti lehet.⁴⁵ Ezt alátámasztja, hogy az 1857. évi térképen a belterületet körülvevő Rubensied kilenc dűlőre lett darabolva – ebből nevében négy rét, négy legelő –, ami a közös legelők 1860–70-es években történt felosztásaira⁴⁶ is utalhat. Az 1908. évi kataszteri térkép a Közréttet hat dűlőre osztva mutatja, amelyek közül öt egészében a Fricke-Klucky családé, míg a (korábban már létező, de a Közréttből nagy területtel kiegészülő) Nyerges-dűlőn egyáltalán nem volt tulajdonuk.⁴⁷

⁴¹ *Gazdacímtár* 1897: 86–87.

⁴² Habsburg Birodalom – Kataszteri térképek (XIX. század). Mapire – Történelmi Térképek Online. (<https://mapire.eu/hu/map/cadastral/> – letöltés: 2021. február 27.)

⁴³ Dorf Sövényház in Ungarn Oedenburger-District, 1854. MNL OL S 78 097. téka 1–6.

⁴⁴ Vö. a Bodroghöz. Borsos 2000: 122–124.

⁴⁵ Összeállítása Sövényház kataszteri község dűlő és művelési ágak szerinti területének, dátum nélkül. MNL GyMSM GyL VI. 104. 33. Györsövényház.

⁴⁶ Hancz 2014: 23.

⁴⁷ Györsövényház kataszteri térképének másolata az 1908. évi mérnöki nyilvántartás szerint, 1910. 3. szelvény. MNL GyMSM GyL XV. 1. Gymk 161.

V. A HATÁR MŰKÖDÉSE TÉRBEN ÉS TUDATOKBAN

1. táblázat. Művelési ágak az 1890 előtt Közrétnek nevezett dűlő területén, kataszteri holdban, 1857–1904

Összeírás	szántó	Rét	Legelő	Erdő	Egyéb	Összesen
Kataszteri térkép, 1857	156,40	567,27	0,39	2,94	3,01	730,00
Dűlőtáblázat, 1890 előtt	207,92	513,71	–	–	3,38	725,00
Birtokrészleti jegyzőkönyv, 1904*	367,95	187,87	27,85	71,08	83,91	738,66
Ebből a bal parton Fricke-Klucky-tulajdon	180,37	107,18	1,47	41,74	34,27	365,03
Ebből a jobb parton Fricke-Klucky-tulajdon	171,39	36,49	8,79	18,97	11,21	246,84
Fricke-Klucky-tulajdon összesen	351,76	143,66	10,26	60,71	45,48	611,87
Ebből a jobb parton telkesgazdáké	16,19	43,62	16,42	7,56	18,47	102,26
Ebből a rábaszabályozó társulaté	–	0,59	1,18	2,80	19,96	24,53
Barcza Géza leveléből, 1888	433,00	450,00	–	–	–	883,00
Ebből a bal parton	353,00	98,00	–	–	–	451,00
Ebből a jobb parton	80,00	350,00	–	–	–	432,00
Ebből kisajátítandó	4,78	17,30	–	–	–	23,18

*Ha egy helyrajzi szám alatt több művelési módot is jelzett a jegyzőkönyv: az árkokat, utakat, anyaggyödröket hozzászámoltam a sorban szereplő további művelési módhoz; két vagy több, a jelen táblázatban is szereplő művelési mód esetén arányosan osztottam a területet. Forrás: Saját szerkesztés *Dorf Sövényház in Ungarn Oedenburger-District, 1854*. MNL OL S 78 097. téka; Összeállítása Sövényház katasteri község dűlő és művelési ágak szerinti területének, dátum nélkül. MNL GyMSM GyL VI. 104. 33. Györsövényház; Györsövényház kisközség. Birtokrészleti jegyzőkönyv az 1904. évi részletes felmérés alapján. MNL GyMSM GyL VI. 104. 33. Györsövényház; valamint Barcza Géza levélpiszkozata [Kodolányi Antal értékbecslő szakértőhöz, Tét, 1888] MNL GyMSM GyL XIV. 2. 19. doboz alapján.

Az adatok a rétek harmadára csökkenését mutatják, ami elsősorban a duplájára növekedett területű szántók rovására történt. Ez a változás már a szabályozás előtt megkezdődött, de a legnagyobb elmozdulás 1890 és 1904 között következett be, így összefüggésben lehet a Rábca-meder áthelyezésével. Az erdőterület a szabályozás előtt – kis mérete ellenére – fontos volt: a Fricke-Klucky család egyszerre több ezer nyárfacsemetét árusított,⁴⁸ Nagy Imre gazdatiszt pedig 1888-ban tanácsot kért Barcza Géza ügyvédtől, hogy a kisajátítandó területre eső fákat kiásassák, és ezzel a helyi egyéni faszükségletet előre biztosítsák, vagy pedig hagyják a társu-

⁴⁸ Győri Közlöny 1875a; 1875b; Hancz 2014: 31. Erre utalhat a 3315. hrsz. NW (Niederwaldung) jelölése az 1854-es térképen: *Dorf Sövényház in Ungarn Oedenburger-District, 1854*. MNL OL S 78 097. téka.

latra.⁴⁹ A Fricke-Klucky-birtokon az erdők és az egyéb címszóval jelölt területek – pl. nádasok, mocsarak – növekedése elsősorban a jelentőségét veszítő régi Rábca menti füzesek révén történt.⁵⁰ A Rábaszabályozó Társulat területeit maga az új Rábca-meder, a part menti töltések, fák és a hullámtérbe eső füves részek adták.

Az adatok szórása számos bizonytalansági tényezőt jelez. Ezek közül az első a dűlő összterületének változása, amelyből a dűlőhatárok kiigazításával vagy mérési-módszertani pontatlansággal magyarázható eltéréseken túlmutat a Barcza leveleiben Közrétként jelzett 883 hold, ami 150 holddal meghaladja a többi összértéket, miközben a kisajátítandó terület és a későbbi társulati tulajdon jól megfeleltethető egymásnak. A különbség valószínűleg további, a térképi Közrét-dűlőhöz nem tartozó, de azzal egybefüggő tagok meglétével magyarázható. Az eltérés miatt csupán viszonyításként, a táblázat végén közöltem a benne foglalt paramétereket: ezekből elsősorban a jobb parti szántók növekedése és a rétek csökkenése olvasható ki. Az erdők növekedésének mértékét csökkentheti, hogy az 1904. évi jegyzőkönyv alapján számított területük kevesebb mint fele vonatkozik olyan helyrajzi számú telekre, ahol egyedül erdő volt: az esetek többségében rétekkel közösen voltak megtalálhatóak, a számításban az arányos osztás így bizonytalan. Ehhez tartozik, hogy az 1857. évi térkép egyáltalán nem jelöl többes művelési módot egy-egy parcellára.

Birtokrészleti jegyzőkönyv híján ezen térkép esetében csupán feltételezem, hogy a teljes Közrét a későbbi Fricke-Klucky család tulajdonában volt. Erre utal az 1904. évi tulajdonviszonyok mellett egyrészt, hogy a terület déli részén elhelyezkedő Borjúakol házai az 1857-es lakóházjegyzék szerint Klucky Aurélia birtokában voltak,⁵¹ másrészt pedig, hogy ekkor a 730 hold összterület mindössze 27 helyrajzi szám között oszlott meg. Közülük a legnagyobb 198 holdat tett ki; a később telkesgazdák között felosztott rész, a Nyerges egyetlen helyrajzi számon volt található; míg az 1904-es jegyzőkönyvben többszáz helyrajzi szám szerepelt. Az ártéri gazdálkodással összefüggő, igen fontos további bizonytalansági tényező a művelés esetlegessége: a talaj-, bel- és árvizektől is függhetett, szántóként vagy legeltetésre, kaszáltatásra használták az adott területet. Erre egy helyütt találunk utalást az 1818. évi összeírásban és Nagy Imre egy 1888-as levelében is.⁵²

⁴⁹ Nagy Imre uradalmi gazdatiszt levele Barcza Gézához, Sövényház, 1888. október 8. MNL GyMSM GyL XV. 1. XIV. 2. 19. doboz.

⁵⁰ Györsövényház kataszteri térképének másolata az 1908. évi mérnöki nyilvántartás szerint, 1910. 4. és 5. szelvény. MNL GyMSM GyL XV. 1. Gymk 161.

⁵¹ *Auszug der Wohnhäuser aus dem Parzellen-Protocolle der Gemeinde Sövényház 1857–1858*, MNL OL S 79 No. 345/2. Györsövényház 6.

⁵² *Sövényházi Helység határában található Birtokoknak az 1817dik esztendőben végben vitt individualis mérés szerént való Fel jegyzésit mutató Könyv*. Király György, F. N. Győr Vár-

Összegzés

A Közréten a 19. század második felében nőtt a szántók aránya, elsősorban a rétek és a nem termő területek rovására. A Rábca-szabályozás mellett, hogy átrendezte a terepet, lökést adott a folyamatnak. Ezt támasztja alá a nagyobb kép, a falu területhasználatának a 2. táblázatban olvasható alakulása.

2. táblázat. Művelési ágak Györsövényház községben, kataszteri holdban, 1880 k.–1895

Összeírás	Szántó	Rét	Legelő	Erdő	Kert	Egyéb	Összesen
Dűlőtáblázat, 1890 előtt	1955 kh	1576 kh	731 kh	28 kh	32 kh	155 kh*	4476 kh
	44%	35%	16%	1%	1%	3%	100%
Statisztikai összeírás, 1895	2196 kh	1131 kh	620 kh	23 kh	29 kh	457 kh**	4456 kh
	49%	25%	14%	1%	1%	10%	100%

* Adómentes terület

** Ebből 18 kh ültetett szőlő, 6 kh parlagon hagyott szőlő, 433 kh nem termő terület

Forrás: Saját szerkesztés *Összeállítása Sövényház kataszteri község dűlő és művelési ágak szerinti területének*, dátum nélkül. MNL GyMSM GyL VI. 104. 33. Györsövényház; valamint *Gazdacímtár* 1897: 257. alapján.

A minta illeszkedik a Kisalföld más falvainak folyószabályozás utáni helyzetéhez: a közeli Rábca menti terület a szabályozás hatására legelőkből, rétekből intenzívebb mezőgazdasági kultúrák hasznosulási helyszínévé vált.⁵³ A gazdasági változások kínálkozó viszonyítási pontja a feltárás egyedülálló részletessége miatt a szintén nagybirtokok által dominált Bodrognál, ahol a terméketlen területek legelővé, kaszálóvá alakítása után csupán egy következő lépcsőben kerültek szántóként hasznosításra.⁵⁴ A györsövényházi Közrét esete ennek ellentmond: a szabályozás előtt igen kevés volt a terméketlen terület, majd a mederáthelyezés miatt nőtt ennek mérete, valamint a rétek, legelők átmeneti növekedése sem történt meg – igaz, a szabályozás évtizedekkel később következett be, mint a Bodrognál.

megyének Földmérője által 1818. MNL GyMSM GyL VII. 1.e. 33. 165. *Nagy Imre uradalmi gazdatiszt levele Barcza Gézához*. Sövényház, 1888. október 8. GyL XIV. 2. 19. doboz.

⁵³ Filep 2018: 63.

⁵⁴ Borsos 2000: 108.

E tanulmány kísérletének, a kataszteri térképek és jegyzőkönyvek használatának korlátja elsősorban a rendeltetésük: nem a hosszú távú művelési arányok, hanem az adózás és a birtokviszonyok kérdéseinek eldöntésére születtek. Nem várt eredménye viszont, hogy egyértelműen hozzáköti az új településrész létrejöttét a folyószabályozási munkálatokhoz. A további kutatás fontos célja lehet a szántók szerepének megértése: anyagi vagy esetleg más oka volt a növekedésüknek, illetve hogy milyen kapcsolat fűzte a helyben igen jelentős állattenyésztéshez, akár egy- más kiszorítása, akár a takarmányozással egymás segítése révén. Mindezek feltárására és időben kiterjesztett vizsgálatára többek között az adózásra vonatkozó források és a gazdacímtárak lehetnek alkalmasak.

Források

- 1868: LIV. tv.; 1881: XLI. tv.; 1885: XXIII. tv.: Ezer év törvényei. (<https://net.jogtar.hu> – letöltés: 2021. február 27.)
- Habsburg Birodalom – Kataszteri térképek (XIX. század) | Mapire – Történelmi Térképek Online. (<https://mapire.eu/hu/map/cadastral/> – letöltés: 2021. február 27.)
- Baross Károly bellusi (szerk.) 1893: *Magyarország földbirtokosai*. Budapest.
- Fehér Ipoly 1874: *Győr megye és város egyetemes leírása*. Budapest. (https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_GYMS_Sk_1874_egyetemes_vagott/ – letöltés: 2021. február 27.)
- Fényes Elek 1841: *Magyar országnak, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben*. 2. javított kiadás. Pest.
- Gazdacímtár. 1897: A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája II. Gazdacímtár. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Győri Hírlap 1889: Tóköz veszedelme. *Győri Hírlap* 1889. június 20. 1.
- Győri Hírlap 1891: Rábaszabályozás. A hugoth-sövényházi átmetszés. Saját tudósítónktól. *Győri Hírlap* 1891. április 5. 2.
- Győri Hírlap 1895: Győrvármegye virilisei. *Győri Hírlap* 1895. október 8. 3.
- Győri Közlöny 1875a: Nyárfa-eladás. *Győri Közlöny* 1875. október 14. 4.
- Győri Közlöny 1875b: Nyárfa-eladás. *Győri Közlöny* 1875. október 17. 4.
- Helységnévtár 1898: Jelekfalussy József (szerk.): A magyar korona országainak helységnévtára. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.

- Helységnévtár* 1907: Jelekfalussy József (szerk.): A magyar korona országainak helységnévtára. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Helységnévtár* 1913: A magyar korona országainak helységnévtára. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Jálics Izabella 2005: *Csodálatos fonal*. Korda Kiadó, Kecskemét.
- Kempelen Béla 1911: *Magyar nemes családok I. kötet. Aágh–Bazzendorf*. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest.
- Kempelen Béla 1914: *Magyar nemes családok VIII. kötet. Noéh–Quiwal*. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest.
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)
MNL OL K 198 Földművelésügyi minisztériumi levéltár. Rábaszabályozási Társulat kormánybiztosa, 1879–1896
- Magyar Nemzeti Levéltár Győr–Moson–Sopron Megye Győri Levéltára (MNL GyMSM GyL)
MNL GyMSM GyL IV. Győr vármegye 401. Győr város és Győr vármegye főispánjának iratai 1871–1923
MNL GyMSM GyL VI. A közigazgatás területi szakszervei. 104. A győri Kataszteri Felmérési Felügyelőség iratai. 1856–1932
MNL GyMSM GyL XIV. Személyek 2. Barcza Géza tétli ügyvéd iratai 1840–1922
MNL GyMSM GyL XV. Gyűjtemények 1. Győr vármegyei úrbéri és kataszteri térképek 1760–1960
- Rieszig Ede 1908: Győr vármegye nemes családai. In: Borovszky Samu (szerk.): *Győr vármegye*. (Magyarország vármegyéi és városai.) Budapest, 420–450.
- Schematismus*. 1873: *Schematismus venerabilis cleri diocesis Jaurinensis ad annum Jesu Christi 1873*. Győr.
- Schematismus*. 1894: *Schematismus venerabilis cleri diocesis Jaurinensis ad annum Jesu Christi 1894*. Győr.
- Szalacsy Lajos 1896: A Rábaszabályozó Társulat története. In: *A Rábaszabályozó Társulat története és műveinek leírása az 1896. évi ezredévi országos kiállítás alkalmából*. Légrády Testvérek, Budapest, 3–151.

Hivatkozott irodalom

- Borsos Balázs 2000: *Három folyó között. A bodrogi közti gazdálkodás alkalmazkodása a természeti viszonyokhoz a folyószabályozási munkák előtt és után (1840–1910)*. (Néprajzi tanulmányok.) Budapest.
- Dominkovits Péter 1994: A Neuhold család tóközi birtoklásáról. *Arrabona* (31–33.) 107–125.
- Filep Antal (szerk.) 2006: *A kisalföldi lakóház morfológiai vizsgálata. Bölcsészdoktori értekezés. Budapest, 1969*. (Ház és ember. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Évkönyve 19.) Szentendre–Győr.
- Filep Antal 2018: Rokonsági alapú településszerveződés feltárása. A Győr vármegyei Rábcakapi 1857. évi felmérése alapján. *Catastrum* (5.) 2. 55–64.
- Győri Életrajzi Lexikon 2003: 2., átdolg. kiadás. Győr.
- Hancz Gábor 2014: *Győrsövényház története 1848-tól 1896-ig*. Győrsövényház.
- Károlyi Zsigmond 1973: A magyar vízi munkálatok rövid története különös tekintettel a vizek szabályozására. In: Ihrig Dénes (szerk.): *A magyar vízszabályozás története*. Budapest, 23–147.
- Magyar Kastélylexikon* 2007: Budapest.
- Magyar Néprajzi Lexikon* 1977: Budapest. (<https://mek.oszk.hu/02100/02115/> – letöltés: 2021. február 17.)
- Simonkay Márton 2014: Csorbuló önrendelkezés vagy állami siker? Érdekek és vélemények a Rába-szabályozás kapcsán (1886–1893). In: Horváth Gergely Krisztián (szerk.): *Víz és társadalom Magyarországon a középkortól a XX. század végéig*. Budapest, 343–376.
- Simonkay Márton 2020: Vízszabályozók hálózata. Társulati vezetés és vármegyei karrier a Rába-szabályozó Társulatban (1873–1918). *Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv* (2020.) 1. 69–92.
- Török Enikő 2015: A kataszteri részletes felmérés előrehaladása Magyarországon 1856 és 1916 között. *Catastrum* (2.) 1. 11–18.

Melléklet

1. kép. Borjuakolmajor és gazdasági híd a Rábcán, 1908

Forrás: Györsövényház kataszteri térképének másolata az 1908. évi mérnöki nyilvántartás szerint, 1910. 8. szelvény. MNL GyMSM GyL XV. 1. Gymk 161.